

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2025, c. 11, s. 1: 639-671

**Mîlânî ve Arifî Ahmed Paşa'nın Muğnî Şerhleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir
İnceleme**

A Comparative Study on the Commentaries of Muğnî by Mîlânî and
Arifî Ahmed Pasha

Mahmut TEKİN

Doçent, Şırnak Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri ABD,

Associate Professor, Şırnak University,

Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences

Mahmuttekin83@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-8823-0972

DOI: 10.47424/tasavvur.1656683

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Mart / March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Tekin, Mahmut. “Mîlânî ve Ahmet Paşa'nın Şerhu'l-Muğnîleri
Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”. *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 11/1 (Haziran
2025): 639-671. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1656683>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,

İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of

Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Çârperdî'nin *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv*'i üzerine çeşitli şerhler kaleme alınmış olmasına rağmen, şu ana kadar yalnızca çalışmamızın konusunu oluşturan Milânî ve Ahmed Paşa'nın şerhleri tanınmaktadır. Milânî'nin şerhi, medreselerde sıra ders kitapları arasında yer almakta olup akademik çevrelerde ve dilbilim çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Buna karşın, Ahmed Paşa'nın şerhi medrese müfredatında yer almamış ve yalnızca 2021 yılında tahkik edilmesiyle bilim dünyasına kazandırılmıştır. Bu çalışmada, Milânî ve Ahmed Paşa'nın şerhleri genel hatlarıyla karşılaştırılmıştır. Milânî'nin şerhinin, hedef kitesini iyi analiz ettiği, akademik araştırmalara sıkça konu olduğu ve ibarelerinin özgün olduğu tespit edilmiştir. Eleştiri yönteminin zengin olduğu, dil konularında özgürce tercihlerde bulunduğu ve görüşlerini cesur bir şekilde ortaya koyduğu gözlemlenmiştir. Bu yönleriyle Milânî'nin şerhinin daha ileri bir seviyede olduğu sonucuna varılmıştır. Öte yandan, Ahmed Paşa'nın şerhi, Milânî'nin şerhinde mevcut olan eksiklikleri gidermesi ve ibare akışını olumsuz etkileyen tekrarları ortadan kaldırması bakımından açık bir şekilde Milânî'nin şerhinden daha üstün kabul edilmiştir. Bununla birlikte, ilme yeni başlayanları göz ardı ederek bazı kapalı ifadelerle yer vermesi, şerhin bu açıdan yeterince başarılı olmadığı şeklinde değerlendirilmektedir. Konuların ele alınışı, görüşlerin delillendirilmesi, hacim açısından kapsamı ve dilbilimsel terimlerin kullanımı bakımından her iki şerhin de benzer bir çizgide olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nahiv, Çârperdî, el-Muğnî fî 'ilmi'n-Naḥv, Milânî, Arifî Ahmed Paşa.

Abstract

Jārbardî's *al-Muğhnî fî ilm al-naḥv* has been the subject of various commentaries; however, to date, only the commentaries by Milânî and Ahmed Pasha, which constitute the focus of our study, are well known. Milânî's commentary is included among the standard textbooks in madrasas and holds a significant place in academic circles and linguistic studies. In contrast, Ahmed Pasha's commentary was not incorporated into the madrasa curriculum and was introduced to the scholarly world only after its critical edition was completed in 2021. This study provides a general comparison of the commen-

taries by Milānī and Ahmed Pasha. It has been determined that Milānī's commentary effectively analyzes its target audience, is frequently the subject of academic research, and contains original expressions. It has been observed that it employs a rich method of criticism, makes independent choices in linguistic matters, and presents its views boldly. These aspects lead to the conclusion that Milānī's commentary is at a more advanced level. On the other hand, Ahmed Pasha's commentary has been regarded as clearly superior to that of Milānī due to its elimination of the shortcomings present in Milānī's work and its removal of repetitions that negatively affected the flow of expression. Nevertheless, the use of obscure phrases that overlook beginners in the field renders Ahmed Pasha's commentary less successful in this particular aspect. In terms of the treatment of topics, the substantiation of opinions, the scope in terms of volume, and the use of linguistic terminology, both commentaries are observed to follow a similar trajectory.

Keywords: Syntax, Jārbardī, al-Mughnī fī 'Ilm al-Nahv, Milānī, Arifī Ahmed Pasha.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin Arapça olması nedeniyle, İslam âlimleri bu dile büyük önem atfetmiş dilbilimciler ise yüzyıllar boyunca Arap grameri üzerine titizlikle çalışarak birçok eser telif etmiş ve dersler vermiştir. Arap dili üzerine derinlemesine bilgi edinmek isteyen bireyler, bu alanda yazılmış temel metinleri medrese eğitiminde ezberleme yöntemiyle öğrenmektedir. Bu yöntem, dilin inceliklerini daha iyi kavramak ve akademik yeterliliği artırmak amacıyla tercih edilmektedir. Medreselerde uzun yıllardır okutulan ve ezberletilen klasik eserler arasında, Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn el-Çârperdî'nin (ö. 746/1346) nahiv ilmi alanında kaleme aldığı *el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv* adlı eseri de yer almaktadır.¹ Arap grameri alanında önemli bir konuma sahip olan bu

¹ Çârperdî hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. M. Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Huluv (Beyrut: Dâru Hecr, 1992), 9/8-9; Ebü's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. Hafız Abdul'alîm (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1407), 3/10-11; Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *ed-Dürrü'l-kâmine fî a'yânî'l-mi'eti's-sâmine*, thk. Muhammed Abdulmuîd (Hind: Dâru'l-Meârîfî'l-Osmâniyye, 1972), 1/142-143; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b.

eser, temel kuralları sade ve anlaşılır bir üslupla sunarak dilbilgisi öğretimini sistematik bir biçimde aktarmaktadır. *Muğnî*, bu yönüyle, İslam dünyasındaki medrese eğitiminde yüzyıllardır temel başvuru kaynağı olarak kullanılmakta ve günümüzde de dil eğitimi alanında önemli bir referans niteliğini korumaktadır.

Muğnî, nahiv ilminin temel kurallarını özlü bir biçimde ele alan bir eserdir. Eserin yazımındaki ana amaç, okuyucuyu detaylara girmeden gramer konularında bilgilendirmektir. Nahiv kitapları arasında muhtasar olarak kabul edilen bu eser, bazı dil konularının teorik düzeyde kalmasına neden olmaktadır. Bu tür muhtasar eserlerin taşıdığı özlü anlatım tarzı, metnin doğru ve kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi açısından belirli zorluklar barındırmaktadır. Bu nedenle, söz konusu metinlerin daha açık ve sistematik bir şekilde yorumlanmasına imkân tanıyan şerhlere ihtiyaç duyulmuş; bu bağlamda, *Muğnî* de açıklayıcı bir şerh çalışmasına konu edilmiştir. Söz konusu eser üzerine sekiz şerh, bir manzume ve iki tercüme çalışması yapılmıştır.² Bununla birlikte, *Muğnî* üzerine yapılan şerhler arasında, günümüze kadar ilmî çevrelerde yaygın olarak kullanılan ve tedavüle giren yalnızca iki şerh bulun-

Muhammed es-Sâlihî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'l-z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir Arnavût, Mahmud Arnavût (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8/256; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî ṭabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nüḥât* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 1/303; Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-'İlmî, 1985), 1/196; Ahmet Tekin, "Çârperdi'nin el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv Adlı Eseri", *Mardin II. Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, haz. Gökhan Ofluoğlu-Atabek Movleyanov (Ankara: İksad Yayınevi, 2019), 285-286; Abdullah Bilin, *İbrahim el-Çârperdi ve Kitâbü'l-Fükûk fî Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2019); Mahmut Tekin, "el-Muğni fî'İlmi'n-Nahv Adlı Eseri Orneğinde Carperdi'nin İstîşad Ettiği Şiirler", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (Aralık 2020), 661; Muhammed Erken, *Carperdi'nin el-Muğni Adlı Eseri ile Zemahşeri'nin el-Enmucez Adlı Eserinin Karşılaştırmalı Analizi* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 39; Nurullah Oruç, "Çârperdi'nin el-Muğnî ile İbn Hişâm'ın Katrû'n-nedâ Metinlerinin Mukayesesi", *Amasya İlahiyat Dergisi* 11/25 (Aralık 2024), 55.

² Bu çalışmaların yanı sıra, mevcut hâşiyeleri ve bilinen yazma nüshaları da tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Abdullah Bilin, *Çârperdi Bibliyografyası* (Ankara: İksad Yayınevi, 2020), 50-58.

maktadır.³ Söz konusu şerhler, Muhammed b. Abdirrahîm el-Mîlânî⁴ (ö. 801/1399) ve Arifî Ahmed Paşa (1145/1733) tarafından kaleme alınmıştır.⁵ Mîlânî'nin şerhi,⁶ hocasının ana metni gibi, telif edildiği andan itibaren klasik ders kitapları arasında yer almış ve günümüzde de başta Türkiye olmak üzere çeşitli İslam beldelerinde ders kitabı olarak okutulmaya devam etmektedir. Bu eser, farklı yayınevleri tarafından birçok kez neşredilmiştir. Buna karşın, Arifî Ahmed Paşa'nın şerhi 2021 yılına kadar ne tahkik edilmiş ne de yayımlanmıştır. Söz konusu şerh, 2021 yılında Murat Sula tarafından tahkik edilerek İlim Kapısı Yayınları tarafından neşredilmiştir.⁷ Bu nedenle Ahmed Paşa'nın şerhi, ilim erbabı arasında Mîlânî'nin şerhi kadar bilinmemektedir.

1. Her İki Şerhte Hedef Kitle

Kaleme alınan bir eserde hitap edilecek kitlenin belirlenmesi ve çalışmanın bu çerçevede değerlendirilmesi, eserin okuyucu nezdindeki kabulü açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, hedef kitle ile eser arasında güçlü bir bağ kurulması gerekmektedir. Zira muhatabın ilgisini çekmeyen konular, eğitim ve öğretime anlamlı bir katkı sunamayacaktır. Muhammed b. Abdirrahîm el-Mîlânî tarafından hocası Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Çârperdî'nin

³ Bazı kaynaklarda el-Muğnî'ye dair başka şerhlerin de bulunduğu ifade edilmektedir. Ancak mevcut araştırmalar neticesinde, Mîlânî ve Arifî Ahmed Paşa'ya ait şerhler dışında tahkik edilerek gün yüzüne çıkarılmış herhangi bir şerhe rastlanmamıştır. Bkz. İsmail Paşa Bağdadî, *Hediiyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifin* (İstanbul: Vekâletü'l-Ma'ârifî'l-Celile, 1951), 2/159; Mehmet Şener, "Çârperdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/230-231; Bilin, *Çârperdî Bibliyografyası*, 50-58; Mahmut Tekin, "Ahmet Hilmî Koğî'nin Şerhu'l-Muğnî Üzerine Hâşiyesi", *Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Kongresi*, haz. Sara Akkuş (İstanbul: Demavend Yayınları, 2021), 292.

⁴ Bağdadî, *Hediiyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifin*, 2/176; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin* (Beyrut: Mektebetü'l-Musennâ, tsz), 10/158.

⁵ Bkz. Sami, Şemseddin, *Qâmûsu'l-a'lâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1311), 4/3042; Süleyman Sâdeddin Müstakîmzâde, *Tuhfe-i hattâtin*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemâl İnâl (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 97; Murat Sula, "Ârifî Ahmed Paşa ve Bilinmeyen Eseri (el-Me'ârifü'l-Feyziyye)", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 11/3 (2019).

⁶ Abdullah Bilin'in yaptığı araştırmaya göre, Mîlânî'nin şerhinin asıl adının *el-Ğanî fî Şerhi'l-Muğnî* olması kuvvetle muhtemeldir. Bilin, *Çârperdî Bibliyografyası*, 52.

⁷ İlim Kapısı tarafından 2021 yılında yayımlanan söz konusu şerh, toplamda 278 sayfadan oluşmaktadır.

metni üzerine kaleme alınan şerh incelendiğinde, Milânî'nin eserinin mukaddimesinde şerhinin yazılma sebebine açıklık getirdiği ancak hedef kitlesini tanımlamadığı anlaşılmaktadır. Milânî, hocasının *el-Muğnî fi 'ilmi'n-naḥv* adlı eserindeki anlaşılması güç ibareleri daha anlaşılır hale getirmek amacıyla bir şerh yazmayı arzuladığını belirtmektedir.⁸ Ancak *Şerḥu'l-Muğnî*'nin ibareleri baştan sona incelendiğinde belirli bir hedef kitleye yönelik olarak yazıldığı açıkça görülmektedir. Milânî, eserinin niteliği gereği, metindeki karmaşık kavramları ve tartışmaları, ilme yeni başlayacak olan öğrencilerin anlayabileceği bir düzleme taşımayı amaçlamıştır. Bu çaba, onun dil ve üslup tercihiyle doğrudan ilişkilidir; zira eserinde kullanılan ifadeler genellikle sade bir dil ile aktarılmıştır ve okuyucuya temel bilgileri sunma kaygısı taşımaktadır. Milânî'nin şerhinin, hedef kitlesi olan öğrencilerin mevcut bilgi seviyelerine uygun bir şekilde kurgulandığı, eser içerisinde kullanılan terminolojinin ve örneklerin, mübtedilerin algılayabileceği düzeyde seçildiği iddia edilebilir. Bu durum, eserinin pedagojik bir yaklaşım benimsediğini ve ilme adım atan bireylere sistematik bir şekilde rehberlik etmeyi amaçladığını göstermektedir. Dolayısıyla, Milânî'nin şerhi, hem öğretici hem de bilgilendirici bir mahiyet taşıması açısından dikkate değerdir. Böylece, Milânî'nin çalışması, ilmi mirası daha geniş kitlelere ulaştıran etkin bir kaynak olma özelliği taşımaktadır.

Arifî Ahmed Paşa, şerhinin telif sebebini eserinin mukaddimesinde açıkça belirtmiş olup, bu çalışmayı özellikle kendi çocuğu ve ilme yeni adım atan öğrenciler gibi belirli bir okuyucu kitlesine hitap edecek şekilde kaleme aldığını ifade etmektedir.⁹ Ancak, şerhin ilerleyen bölümlerinde, bu hedef kitleye yönelik daha sade ve anlaşılır bir dil kullanma çabasından uzaklaştığı gözlemlenmektedir. Her iki şerh detaylı bir şekilde incelendiğinde, Arifî Paşa'nın bazı ifadelerinin *Şerḥu'l-Muğnî*'de yer alan ibarelerden daha karmaşık ve zorlayıcı olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle, Arifî'nin eserinin bazı bölümlerinde ilme yeni başlayan bireylerin anlayışını güçleştirecek ifadeler yer verdiği görülmektedir. Dolayısıyla, Arifî Ahmed Paşa'nın şerhinin dili ve üslubunun, hedef kitle olarak belirlediği ilme yeni adım atan öğrencilerin ihtiyaç-

⁸ Bkz. Muhammed b. Abdurrahim el-Ömerî el-Milânî, *Şerḥu'l-Muğnî* (İstanbul: Şefkat Yayınları, 2016), 10.

⁹ Bkz. Arifî Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerḥu'l-Muğnî li'l-Çârperdi*, thk. Murat Sula (İstanbul: Dâru Babi'l-İlm, 2021), 36.

larıyla tam anlamıyla örtüşmediği söylenebilir. Bu bağlamda, Arifî'nin eserinin ele alınış şeklinin, belirlediği öğrenci kitlesine bilginin aktarılması açısından bazı açmazlar ve zorluklar içerdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

2. Dilcilerin Nezdindeki Kabulü

Mîlânî'nin şerhi, telif edildiği tarihten itibaren ilim çevrelerinde büyük ilgi görmüş ve bu ilgi günümüze kadar devam etmiştir. Bu eser, yüzyıllardır medreselerde temel ders kitapları arasında yer almakta ve öğrencilere okutulmaktadır. Arap dili eğitim sisteminin ayrılmaz bir parçası haline gelen *Şerhu'l-Muğnî*, hem ulusal hem de uluslararası birçok yayınevi tarafından basılarak akademik camiada geniş bir kabul görmüştür. *Şerhu'l-Muğnî*'yi talebelere okutan bazı müderrisler, ders esnasında tuttukları notları daha sonra sistematik bir biçimde düzenleyerek müdevven hâşiyeler hâline getirmiştir.¹⁰ Bu bağlamda, *Şerhu'l-Muğnî* üzerine hâşiye kaleme alan bazı âlimler şunlardır: Hasan b. es-Seyyid Abdülkâdir el-Çûrî (ö. 1322/1909),¹¹ Câmî b. Abdilkerim el-Çûrî (ö. ?/?),¹² Ahmet Hilmi Koğî (ö. 1996),¹³ Şeyh Muhammed Mehdi (ö. 2007),¹⁴ Molla Musa el-Celâlî (ö. 2021),¹⁵ Molla Bedreddin¹⁶ ve Molla

¹⁰ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Tekin, "Ahmet Hilmi Koğî'nin *Şerhu'l-Muğnî* Üzerine Hâşiyesi", 291-295.

¹¹ *Şerhu'l-Muğnî*'yi baştan itibaren i'râb bölümüne kadar açıklayan söz konusu hâşiye, 2017 yılında Hâşimî Yayınları tarafından neşredilmiştir. *Şerhu'l-Muğnî*'nin ibarelerini geniş bir şekilde açıklığa kavuşturmaktadır.

¹² Bu hâşiye de önceki hâşiye gibi *Şerhu'l-Muğnî*'yi tamamıyla değil, yalnızca i'râb bölümüne kadar ele almaktadır. Söz konusu hâşiye, Hasan el-Çûrî'nin hâşiyesiyle birlikte Hâşimî Yayınları tarafından basılmıştır.

¹³ Müderrisler tarafından büyük bir ilgi gören bu hâşiye, ilk olarak Ahmed Hilmi Koğî'nin el yazısıyla Salâh Bilici tarafından İstanbul'da tıpkıbasım şeklinde yayımlanmış, daha sonra ise farklı yayınevleri tarafından da aynı yöntemle neşredilmiştir. Son olarak, Seyda Yayınevi, Hilmi Koğî ve Şeyh Mehdi'nin hâşiyelerini yayımlamıştır.

¹⁴ İlk etapta Ahmed Hilmi Koğî'nin hâşiyesiyle birlikte Salâh Bilici daha sonra da Seyda Yayınları'nca basılmıştır.

¹⁵ Molla Musa'nın mezkûr hâşiyesi, 2012 yılında Sembol Yayınları tarafından basılmıştır.

¹⁶ Molla Bedreddin'in hâşiyesi ise özlü olmakla birlikte derin manalar ihtiva etmektedir. Kendisi, *Şerhu'l-Muğnî* derslerini verirken aldığı notları daha sonra müdevven bir hâşiye hâline getirmiştir. Söz konusu eser, diğer bazı âlimlerin hâşiyeleriyle birlikte Şefkat Yayınları tarafından neşredilmiştir.

Burhânüddîn.¹⁷ Ahmet Tekin tarafından *Muhtaşaru Şerhi'l-Muğnî* adıyla ihtisar edilen eser, 2023 yılında Seyda Yayınları tarafından yayımlanmış olup toplam 216 sayfadan oluşmaktadır.

2007 yılında, Kâsım Halîl İbrâhîm tarafından Tikrit Üniversitesi'nde doktora tezi kapsamında *Şerhu'l-Muğnî*'nin tahkik ve tahlil edildiği bilinmektedir. Bununla birlikte, Murat Sula'nın Milânî'nin şerhine ilişkin değerlendirmelerinde dile getirdikleri "*Tespit edebildiğimiz kadarıyla Milânî'nin şerhine birer hâşiyeye ve ta'lik kaleme alınmıştır.*"¹⁸ ifadesi, gerçeği yansıtmamaktadır. Görüldüğü üzere Milânî'nin şerhi, hem akademik çevrelerde hem de çeşitli ilmî araştırmalarda yoğun bir şekilde incelenmiş ve üzerinde birçok çalışma yapılmıştır.

Arifî Paşa'nın şerhi, 2021 yılında Murat Sula tarafından tahkik edilerek İlim Kapısı Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.¹⁹ Ayrıca söz konusu şerh, Murat Sula'nın 2019 yılında kaleme aldığı "*Ârifî Ahmed Paşa ve Bilinmeyen Eseri (el-Me'ârifü'l-Feyziyye)*" başlıklı makalede de incelenmiştir.²⁰ Bunun dışında, Arifî Paşa'nın şerhine dair ne akademik düzeyde ne de ilmî mahiyette başka bir çalışmaya rastlanmamıştır.

3. İbarelerin Orijinalliği Açısından Karşılaştırmalı Bir Analiz

Her iki şerhin metinleri karşılaştırıldığında, Arifî Paşa'nın çalışmasının Milânî'nin şerhinden belirgin bir şekilde etkilendiği anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebi, Arifî Paşa'nın eserinin Milânî'nin şerhinden sonra kaleme alınmış olması ve her iki şerhin aynı metni ele almasıdır. Bu durum, Arifî Paşa'nın önceki çalışmadan etkilenmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Arifî Paşa, eserinin mukaddimesinde, çocuğuna ders vermek amacıyla *Şerhu'l-Muğnî*'yi incelediğini ve metindeki bazı ibarelerin açıklanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, *Muğnî*'nin ibarelerinde herhangi bir

¹⁷ Mektebetü Diyarbekir tarafından 2015 yılında yayımlanan hâşiyeye, *Şerhu'l-Muğnî* ile birlikte toplam 344 sayfadan oluşmaktadır.

¹⁸ Bk. Murat Sula, "Ârifî Ahmed Paşa ve Bilinmeyen Eseri (el-Me'ârifü'l-Feyziyye)", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 11/3 (2019), 1487-1506, 1494.

¹⁹ İlim Kapısı tarafından 2021 yılında yayımlanan söz konusu şerh, toplamda 278 sayfadan oluşmaktadır.

²⁰ Bk. Sula, "Ârifî Ahmed Paşa ve Bilinmeyen Eseri (el-Me'ârifü'l-Feyziyye)", 1487-1506.

problem yaratmadan, daha kapsamlı bir açıklama sunacak yeni bir şerh yazma kararı almıştır.²¹

Normal koşullar altında, böyle bir iddiayı öne süren bir kişinin kaleme alacağı şerhin önceki şerhten farklı ve özgün olması beklenmektedir. Ancak her iki şerhin metinleri incelendiğinde, Arifî Paşa'nın aslında Mîlânî'nin şerhini esas aldığını açıkça görülmektedir. Bu durum, Arifî Paşa'nın şerhinin önemli bir kısmının derleme niteliği taşıdığı ve Mîlânî'nin eserini yeniden yapılandığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Tevâbî' konularından olan sıfatın tanımı üzerinde her iki şerhin metinleri arasında bir karşılaştırma yapılacaktır:

<i>Şerhu'l-Muğnî</i> قوله: تابع يشمل لجميع التوابع، وقوله: يدل على معنى في متبوعه يخرج سائر التوابع، وقوله: مطلقا يخرج الحال؛ لأنها 22 تابع لذي الحال يدل على معنى في متبوعه، لكن لا مطلقا بل مقيدا بالفاعلية والمفعولية.
<i>el-Me 'ârîfî'l-feyziyye</i> فتابع جنس التعريف يتناول جميع التوابع، وبتوصيفه بالدلالة على معنى في متبوعه خرج سائر التوابع غير الصفة، وبقيد 23 مطلقا خرجت الحال؛ لأنها تابع لذي الحال يدل على معنى مقيد بالفاعلية والمفعولية.

Yukarıda yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Arifî Paşa, Mîlânî'nin metinlerinde bazı biçimsel düzeyde değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte, Mîlânî'nin sıfat tanımında kullandığı ifadeler ilme yeni başlayan öğrenciler açısından anlaşılır bir dil taşırken, Arifî Paşa'nın ifadeleri, aynı düzeydeki öğrenciler için kavranması güç terimler içermektedir. Özellikle Arifî Paşa'nın "فتابع جنس التعريف" ifadesinde mantık ilminin beş küllisinden biri olan "جنس" terimini kullanması, söz konusu öğrencilerin bu kavramı bilmemeleri durumunda anlamada zorluk yaşamalarına neden olabilir. Ayrıca yalnızca "جنس" kavramını bilmek yeterli değildir; tanımların ayrılmaz bir parçası olan "فصل" kavramının da bilinmesi gerekmektedir. Zira "جنس", tanımlanan varlık dışında başka varlıkları da kapsarken, "فصل" ise tanımlanan şeyi aynı

²¹ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me 'ârîfî'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 36.

²² Bk. Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 181.

²³ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me 'ârîfî'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 81.

cins altında yer alan diğer varlıklardan ayıran özelliktir.²⁴ Öte yandan, Milânî'nin "وقوله: يدل على معنى في متبوعه يخرج سائر التوابع" ifadesi, ilgili seviyedeki öğrenciler açısından daha açık ve anlaşılır görünmektedir. Buna karşılık, Arifî Paşa'nın "وبتوصيفه بالدلالة على معنى في متبوعه خرج سائر التوابع" ifadesi daha kapalı bir yapı arz etmektedir. Bu durum, özellikle "تابع" kelimesinden sonra gelen ve bir fiil cümlesi olan "يدل" kelimesinin sıfat görevinde kullanılabileceği bilgisinin öğrenciler tarafından henüz tam olarak kavranmamış olmasından kaynaklanabilir. Oysa Milânî'nin ifadesi, "يدل" kelimesinin diğer tâbî' unsurları tanım dışı bıraktığını doğrudan ifade ederek anlamı daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Sıfat tanımında her iki şârih tarafından kullanılan diğer kavramlara bakıldığında, aralarında kayda değer bir farklılığın bulunmadığı açıkça görülmektedir.

Merfû'ât konularından ism-i kânenin tanımı hakkındaki her iki şerhin metinleri arasında bir karşılaştırma yapılacaktır:

Şerhu'l-Muğnî

قوله: والاسم في باب كان، أي: والضرب الثاني من الملحق بالأصل هو الاسم في باب كان، أي: في الأفعال الناقصة، وهو المسند إليه بعد دخولها، نحو: كان زيد منطلقا، فكان فعل من الأفعال الناقصة، وزيد اسم كان، ومنطلقا خبره، ووجهه 25مشابهة اسم كان بالفاعل: أن كل واحد منهما مسند إليه.

el-Me'ârifü'l-feyziyye

والاسم في باب كان، أي: في الأفعال الناقصة التي يكون اسمها مسندا إليه بعد دخولها، نحو: كان زيد منطلقا، فكان من الأفعال الناقصة، يرفع الاسم وينصب الخبر، وزيد اسمه، ومنطلقا خبره، ووجهه مشابهته بالفاعل: كون كل منهما مسند إليه. 26

Her iki metinde de benzer anlamlar taşıyan ifadelere yer verilmiştir. Milânî'nin şerhinde yer alan gereksiz tekrarlar, Arifî Paşa tarafından çıkarılmıştır. Ayrıca Milânî, ifadeyi açık isim kullanarak uzatırken, Arifî Paşa ise zamirler aracılığıyla gerekli açıklamaları yapmaktadır. Sonuç olarak, Şerhu'l-Muğnî'de uzun ve detaylı cümlelerle aktarılan bilgiler, el-Me'ârifü'l-feyziyye'de daha özlü ve uygun kelimelerle ifade edilmiştir.

²⁴ Cins ve fasıl ile ilgili bilgi almak için bkz. Mahmûd b. Hâfiz el-Mânisi, Muğnî't-tullâb, thk. Ebû Ca'fer ez-Zâhiri (Lübnan: Dâru Nûri's-Sabâh 2016), 127-134.

²⁵ Bk. Milânî, Şerhu'l-Muğnî, 90.

²⁶ Bk. Ahmed Paşa, el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdi, 54-55.

Mâzî fiilin mebnî olduğuna dair her iki şerhin ibareleri karşılaştırılacaktır:

Şerhu'l-Muğnî

وهو أي: الماضي مبني على الفتح، لفظا نحو: ضرب، أو تقديرا نحو: رمى؛ فإن أصله: رَمَى، قلبت الياء ألفا؛ لتحركها وانفتاح ما قبلها، وإنما بني؛ لأنه مبني الأصل، وعلى الحركة؛ لوقوعه موقع الاسم في مثل قولك: زيد ضرب، وقع موقع ضارب²⁷ في قولك: زيد ضارب، والأصل في الاسم الحركة، وعلى الفتح؛ لأنه أخف الحركات.

el-Me'ârifü'l-feyziyye

كلمة الماضي بني على الفتح، لفظا، أو تقديرا، نحو: ضرب، مثال للمبني على الفتح، وهو مبني على الفتح، أي: لفظا، ونحو: رمى مثال للمبني على الفتح تقديرا؛ فإن أصله: رَمَى، فقلبت الياء المتحركة ألفا؛ لانفتاح ما قبلها، وإنما بني على²⁸ الحركة؛ لوقوعه موقع الاسم، مثل: زيد ضرب، والأصل في الاسم الحركة، وبنائوه على الفتح؛ لكونه من أخف الحركات.

Önceki örneklerde de görüldüğü üzere, her iki şârihin kullandığı ibareler arasında anlam açısından kayda değer bir farklılık bulunmamaktadır. Milânî'nin ifadelerinin daha açık, yalın ve doğrudan olması, özellikle başlangıç seviyesindeki okuyucular açısından anlama sürecini kolaylaştırmakta ve metni daha erişilebilir kılmaktadır. Buna karşılık, Arifî Paşa'nın şerhinde anlamı derinleştiren esaslı bir farklılıktan ziyade, biçimsel düzeyde yapılan değişikliklerin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Ayrıca yukarıda zikredilen örnekler dikkate alındığında, Milânî'nin iletmek istediği anlamı kısa ve öz ifadelerle aktardığı, dolayısıyla metinsel isabet sağladığı görülmektedir. Nitekim Milânî, mâzî fiilin lafzen veya takdiren mebnî olduğunu açıklarken “ وهو أي: ” şeklinde özlü ve net bir üslup benimsemiştir. Buna mukabil Arifî Paşa aynı konuyu “ كلمة الماضي بني على الفتح، لفظا، أو تقديرا، نحو: ” ifadeleriyle açıklamaya çalışmakta; ancak tekrara dayalı, dağınık ve gereksiz yere uzatılmış bu yapı, anlatımı güçleştirmektedir. Bu tekrarlar, metnin anlaşılabilirliğini azaltmakta ve hedef kitleye verilmek istenen mesajın netliğini gölgelemektedir. Sonuç olarak, Arifî Paşa'nın açıklamaları, ifade gücü bakımından

²⁷ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 344-343.

²⁸ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdi*, 151.

Milânî'nin açıklamalarına kıyasla daha zayıf kalmakta; gereksiz tekrarlar sebebiyle kavramsal netlik tam anlamıyla sağlanamamaktadır. Milânî'nin konuyla ilgili ifadeleri ise kavramsal netlik ve anlatım açıklığı bakımından daha güçlü ve başarılı bir örnek sunmaktadır.

Yapılan incelemeler neticesinde, Milânî'nin aktardığı bilgilerin Arifî Paşa tarafından farklı bir versiyonla okuyucuya sunulduğu görülmektedir. Milânî'nin ifadeleri, Arifî Paşa'nın ifadelerine kıyasla genellikle daha açık ve anlaşılır olup anlama noktasında herhangi bir güçlük teşkil etmemektedir. Arifî Paşa'nın şerhinin belirgin bir şekilde Milânî'nin şerhinden etkilendiği anlaşılmakta, hatta bazı bölümlerde iki metin arasındaki benzerlik dikkate değerdir. Arifî Paşa'nın, Milânî'nin şerhinde yer alan isim cümlelerini fiil cümlelerine, fiil cümlelerini ise isim cümlelerine dönüştürdüğü tespit edilmiştir.²⁹ Ancak, her iki şerhin bütünüyle aynı olduğu söylenemez. Nitekim Arifî Paşa'nın şerhinde Milânî'nin değinmediği bazı bilgilere yer verildiği görülmektedir.³⁰ Bununla birlikte, genel çerçevede değerlendirildiğinde, Arifî Paşa'nın Milânî'nin şerhiu7ni temel aldığı, ancak buna belirli eklemeler ve çikarmalar yaparak kendi yorumunu kattığı anlaşılmaktadır.

4. İbarelerin Akıcılığı

Milânî'nin şerhi üzerine değerlendirme yapmadan önce, bu eserin mahiyetine dair önemli bir hususu belirtmek gerekmektedir. Söz konusu şerh, yazıldığı tarihten itibaren ilim ehli tarafından kabul görmüş olsa da bazı problemlerin varlığı göz ardı edilemez. Özellikle, metnin bazı yerlerinde akıcılığı olumsuz yönde etkileyen çeşitli sorunlar nedeniyle müellifin aktarmak istediği mesaj okuyucuya tam anlamıyla ulaşamamaktadır. Şerh üzerine hâşiyeye kaleme alan bazı âlimler, söz konusu problemlerin temelinde *Şerhu'l-Muğnî*'nin istinsah sürecinde müstensihlerin keyfi müdahalelerinin yattığını ileri sürmektedir.³¹ Bu bağlamda, müstensihlerin şerhin ibarelerine tam anlamıyla sadık kalmadıkları, üzerine yazılan bazı hâşiyeleri de ana metne dâhil ettikleri görülmektedir. Sonuç olarak, yukarıda belirtilen sebepler doğrultusunda, Milânî'nin ibarelerinde tutarsızlıklar, eksiklikler ve sık tekrarlar göz-

²⁹ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdi*, 23.

³⁰ Örnek için bkz. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdi*, 24, 51.

³¹ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 293.

lemlenmektedir. Bu durum, müderrisler ve talebeler açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Ancak söz konusu problemlerin büyük ölçüde, metin üzerine yazılan hâşiyeler aracılığıyla giderildiği anlaşılmaktadır. Bu duruma verilebilecek en dikkat çekici örneklerden biri, *Şerhu'l-Muğnî*'de gayr-ı munsarır konusunun ele alındığı bölümde görülmektedir. Bu bölümde, İbnü'l-Hâcib'e ait üç beyitlik bir şiirin aktarılmasının ardından, Molla Halil'in (ö. 1259/1843) de bu şiire bir beyit eklediğinin ifade edilmesi dikkate değerdir.³² Ancak Milânî'nin 801/1399 yılında vefat ettiği göz önüne alındığında, kendisinden yaklaşık dört asır sonra yaşamış bir ismi referans göstermesi mümkün değildir. Dolayısıyla, Molla Halil'e yapılan atfın müstensihlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Arifî Paşa, Milânî'den sonra geldiği için uzun bir süre *Şerhu'l-Muğnî*'yi inceleyerek eserin ibarelerini detaylı bir şekilde tahlil etmiştir. Yaptığı araştırmalar neticesinde, Milânî'nin şerhinde metnin akıcılığını olumsuz etkileyen unsurları tespit etmiş ve bu doğrultuda önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Daha sonra *Muğnî* üzerine kaleme aldığı şerhte, önceki hatalardan ders alarak metnin akıcılığını bozan ifadelerle yer vermemiştir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için her iki şerhe dair aşağıdaki örnek sunulacaktır:

Şerhu'l-Muğnî

(قوله: اسم الجنس: هو ما علق على شئ وعلى كل ما أشبهه في الحقيقة) هذا شروع في تفصيل أصناف الاسم، أي: ومن أصناف الاسم اسم الجنس، وهو ما نيط على شئ، وعلى كل ما أشبه ذلك الشئ في الحقيقة، أي: هو ما وضع لشيئ ولكل ما أشبهه في الحقيقة، أي: اشتركة فيها، أي: ولكل ما يكون من حقيقته. فقوله: ما علق على شئ شامل أيضا للعلم ولسائر المعارف. وقوله: وعلى كل ما أشبهه يخرجهما، وإنما قلنا: ولكل ما أشبهه في الحقيقة؛ ليخرج عنه، أي: من هذا الحد³³ مثل: هو وهؤلاء.

el-Me'ârifü'l-feyziyye

³² Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 57.

³³ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 181.

(اسم الجنس: وهو ما علق على شيء)

وهو شامل للعلم أيضا وجميع المعارف، (وعلى كل ما أشبهه في الحقيقة) ذلك الشيء بأن يشتركه (في الحقيقة) وبهذا³⁴ القيد خرج العلم وغيره من المعارف، ومثل هو وهؤلاء؛ لكونهما موضوعين لمعنيين، خرج عن حد اسم الجنس بهذا القيد.

Milânî ve Arifî Paşa'nın ibareleri karşılaştırıldığında, *Şerhu'l-Muğnî*'nin üslubundaki tekrarın metnin akıcılığını olumsuz etkilediği açıkça görülmektedir. Özellikle Milânî'nin şerhinde, tefsir edatı olan *أي*'nin sıkça kullanılması, ibarenin işleyişini bozmakta ve metnin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu tür kullanım, *Şerhu'l-Muğnî*'nin birçok yerinde devamlılık arz etmektedir. Benzer şekilde, Milânî'nin metni olduğu gibi aktardıktan sonra kelimeleri tek tek açıklamaya girişmesi de metnin gereksiz yere uzamasına ve anlatımın yoğunluğunun artmasına sebebiyet vermektedir. Milânî'nin, müellifin metnini sıkça tefsir edatı olan *أي* ile açıklaması, yukarıda da görüldüğü üzere, zaman zaman kendi ifadelerini de aynı yolla tekrar açıklamaya çalışması, okuyucuda bir bıkkınlık hissi uyandırmaktadır. Milânî'nin ifadesinin uzamasına ve metnin akıcılığının bozulmasına neden olan bir diğer husus ise, bilinen ve metnin bağlamı içinde zaten açık olan bazı hususları tekrar dile getirmesidir. Örneğin, yukarıda verilen metindeki "هذا شروع في تفصيل أصناف الاسم، أي: ومن أصناف الاسم اسم الجنس" ifadesi, daha önce ismin çeşitlerinin on beş olduğu ve ism-i cinsin de bunlardan biri olduğu özetle belirtildiğinden, tekrar edilmeye ihtiyaç duyulmayan bir bilgidir. Bu tür tekrarların nedeni, muhtemelen Milânî'nin eserini müptedilere yönelik kaleme almış olması ve bu sebeple her konuyu açık bir şekilde ifade etme kaygısıdır. Buna karşın, Arifî Paşa'nın ibarelerinde benzer bir tekrar ve tutarsızlık nadiren görülmektedir. Arifî Paşa'nın üslubundaki bu düzenliliğin en önemli sebebi, Çârperdi'nin metnini parça parça şerh etmesidir.

5. Açıklama ve Konuları Ele Alma Yöntemleri

Milânî ve Arifî Paşa'nın şerhleri incelendiğinde, her birinin konuya ilişkin kendine özgü bazı yöntemler benimsediği görülmektedir. Bu yöntemler arasındaki farklılıklar aşağıda maddeler hâlinde sunulacaktır.

³⁴ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdi*, 44.

1 Mîlânî, Çârperdî'nin ibarelerini şerh ederken قوله ifadesini kullanmaktadır. Şerh etmek istediği her ibareyi parantez içine alarak başına قوله kelimesini eklemektedir. Ancak bu yöntemin yer yer ibarenin akıcılığını bozduğu gözlemlenmektedir. Arifî Paşa'nın şerhinde ise yalnızca Çârperdî'nin ibareleri parantez içine alınmış olup, ana metnin başında herhangi bir ifadeye yer verilmemektedir.

2 Mîlânî, aktardığı şiirlerde geçen bazı kelimeleri bazen lügat eserlerine atıf yaparak, bazen de herhangi bir kaynak göstermeksizin açıklamalar ekleyerek beyan etmektedir. Nadir de olsa, istişhâd amacıyla kullandığı şiirlerin önceki beyitlerine yer verdiği görülmektedir.³⁵ Şiirde birden fazla i'râb ihtimali bulunduğu, okuyucunun dikkatini bu duruma çekmek üzere işaretlerde bulunmaktadır.³⁶ Bununla birlikte, bazı durumlarda şiirde geçen birkaç kelimenin i'râbını vermekle beraber, çoğunlukla şiirin i'râbına dair detaylı bilgi sunmamaktadır. Benzer şekilde, Arifî Paşa da Mîlânî gibi şiirlerde vuzuha muhtaç kelimeleri açıklamakta, ancak bunun yanı sıra her şiirin i'râbını müstakil bir şekilde ele almaktadır.³⁷ Nitekim, az da olsa, bazı şiirlerde kelime açıklamalarını ve i'râbını verdikten sonra, mananın tam olarak anlaşılması için bir hûlâsa sunmaktadır.³⁸ Bu bağlamda, Arifî Paşa'nın şerhinin, Mîlânî'nin şerhine kıyasla daha kapsamlı olduğu söylenebilir. Ancak belirtilmelidir ki, Arifî Paşa'nın yalnızca *Şerhu'l-Muğnî* de yer alan şiirlerin i'râbını ve açıklamasını yaptığı tespit edilmiştir. *Şerhu'l-Muğnî* de yer almayan şiirlerle istişhâd ettiğiinde ise herhangi bir açıklama yapmadan konuyu geçiştirdiği görülmektedir.³⁹

3 Her iki şerhin de hacim bakımından yaklaşık olarak benzer olduğu söylenebilir. Bazı bölümlerde Mîlânî'nin şerhinin konuları daha kapsamlı şekilde ele aldığı görülürken, diğer bazı kısımlarda ise Arifî Paşa'nın, Çârperdî'nin ibarelerini daha ayrıntılı bir biçimde açıkladığı dikkat çekmektedir. Mîlânî, şerhinin başlangıcında nahiv kelimesinin lugavî olarak sekiz farklı anlamda

³⁵ Bk. Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 443.

³⁶ Bk. Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 443.

³⁷ Örnekleri incelemek için bkz. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 112, 186, 188, 196, 206, 207, 210, 212, 214, 215, 218, 222, 226, 228, 230, 239, 243, .

³⁸ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 210.

³⁹ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 158, 233.

kullanıldığını belirtmekte ve bu anlamları örneklerle açıklamaktadır. Devamında ise nahvin ıstılahî tanımına yer vermektedir.⁴⁰ Çârperdî'nin kelimeyi kelâmdan önce zikretme gerekçesini kapsamlı bir şekilde izah etmektedir.⁴¹ Ayrıca Milânî, kelâmın neden yalnızca iki isim veya bir isim ve bir fiilden oluştuğunu ispatlamak amacıyla aklî bir taksim ortaya koymakta; kurallı bir cümlelerin en fazla altı şekilde oluşabileceğini belirtmekte ve bu ihtimallerden yalnızca ikisinin (isim ve fiil) müsned ve müsnedün ile ilişkisi kurabildiğini gerekçeleriyle açıklamaktadır.⁴² İ'râb konusuna gelince, Milânî burada da aklî bir taksim benimseyerek sekiz tür i'râb şeklinin mümkün olduğunu, ancak Arapların kelâmında yalnızca altısının kullanıldığını ifade etmektedir.⁴³ Söz konusu bu bilgiler, Arifî Paşa'nın şerhinde yer almamaktadır. Ayrıca Milânî'nin eleştirel yaklaşımı⁴⁴ ve tercihleri açısından da Arifî Paşa'ya kıyasla daha belirgin ve ileri düzeyde bir yöntem benimsediği görülmektedir.⁴⁵ Bununla birlikte, yalnızca bu bilgiler temelinde Milânî'nin şerhinin Arifî Paşa'nın şerhinden daha kapsamlı olduğu şeklinde genel bir yargıya varmak isabetli olmayacaktır. Zira bazı bölümlerde Milânî'nin temas etmediği konuların Arifî Paşa tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Nitekim Arifî Paşa'nın, Milânî'nin şerhinde bulunmayan bazı Muğnî ibarelerine yer verdiği ve bunları detaylı bir biçimde yorumladığı dikkat çekmektedir.⁴⁶ Hatta bazı bölümlerde şerhini gereğinden fazla detaylandırdığı görülmektedir.⁴⁷ Örneğin, Arifî Paşa, ism-i tafdîl konusunu Milânî'nin şerhine kıyasla çok daha kapsamlı bir şekilde ele almaktadır.⁴⁸ Bazı durumlarda *Şerhu'l-Muğnî*'de yer almayan konulara da değindiği tespit edilmiştir. Nitekim Arifî Paşa, ilim erbabı arasında "kuhl meselesi"⁴⁹ olarak bilinen konuyu eserinde ayrıntılı bir

⁴⁰ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 11-13.

⁴¹ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 13.

⁴² Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 23-24.

⁴³ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 45.

⁴⁴ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 45-47.

⁴⁵ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 350-351, 468.

⁴⁶ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 24.

⁴⁷ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 127.

⁴⁸ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 136-145.

⁴⁹ Bu konu, ilim erbabı arasında meşhurdur. Bilindiği üzere, ism-i tafdîl için mef'ûlün bihi getirilmez. Ancak, failin gelmesi mümkündür ve bu konuda herhangi bir problem söz konusu değildir. Bununla birlikte, failin geliş şekli hakkında ihtilaf bulunmaktadır. Dileler,

şekilde ele almaktadır.⁵⁰ Mîlânî'nin şerhinde ise söz konusu meselenin yalnızca adı geçmekte olup, hakkında herhangi bir açıklama yapılmamaktadır.⁵¹ Arifi Paşa, fâil konusunu ele alırken Mîlânî'nin değinmediği fâil çeşitlerini de okuyucuya örnekleriyle aktarmaktadır. Ona göre fâil, anlam açısından üç kısma ayrılmaktadır. Birincisi, قام زيد örneğinde olduğu gibi hem anlam hem de lafız açısından fâil olandır. İkincisi, نام زيد örneğinde olduğu gibi yalnızca lafzen fâil olup manen bu özelliği taşımayandır. Üçüncüsü ise el-Fetih sûresinin 28. ayetinde geçen وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً “Şahit olarak Allah yeter”⁵² ifadesindeki بِاللَّهِ (Lafza-i Celâl) gibi lafzen değil, yalnızca anlam açısından fâil olandır.⁵³ Sonuç olarak, her iki şerhin de kendi içinde bazı konuları diğerine göre daha ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Bu durum, her iki müellifin farklı ilmi önceliklere ve yöntemlere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla her iki şerh de içerik ve yaklaşım açısından birbirini tamamlayıcı nitelikte değerlendirilebilir.

4 Çârperdî'nin metninde Arap diliyle ilgili aktarılan dil terimlerinin yalnızca ıstılahî anlamları verilmiştir. Buna karşın, Arifi Paşa'nın zaman zaman

ittifakla ism-i tafdîlin failinin kayıtsız şartsız gizli zamir olarak geldiğini kabul etmektedir. Ancak, failin açık bir isim (ism-i zâhir) olarak gelmesi belirli şartlara bağlıdır. Klasik kaynaklarda, ism-i tafdîlin fail olarak açık bir isim alabilmesi için bazı şartlar öne sürülmektedir. Bu şartlar, şu örnek üzerinden açıklanmaktadır: مَا رَأَيْتَ رَجُلًا أَحْسَنَ فِي عَيْنَيْهِ الْكَلِّ مِنْهُ فِي عَيْنٍ زيد. Bu duruma göre üç şartın gerçekleşmesi gerekmektedir. Birincisi, cümle başında olumsuzluk bildiren bir edatın bulunmasıdır. İkincisi, ism-i tafdîlden önce bir ism-i cinsin yer almasıdır. Üçüncüsü ise cümlede, iki farklı yönüyle karşılaştırmaya konu olan bir kelimenin bulunmasıdır. Yukarıda verilen örnek analiz edildiğinde, belirtilen tüm koşulların sağlandığı görülmektedir. Konu hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî es-Sibeveyhi, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kâihre: Mektebetu'l-Hâncî 1988), 2/31-32; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh İbn Hişâm, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Dâru't-Tayyibe, 1990), 281-283; Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* (Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2016), 2/589-594; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Süyûtî, *el-Behcetü'l-merziyye fi şerhi'l-Elfiyye* (Beyrut: Mektebetu Diyarbakir, 2017), 2/158-159.

⁵⁰ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 139-140.

⁵¹ Bk. Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 333.

⁵² el-Fetih, 48/28.

⁵³ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 51.

bu terimlerin lügat anlamlarını da sunduğu görülmektedir. Örneğin, Çârperdî'nin *Muğnî* adlı eserinde geçen "isim" terimi, الاسم ما دل على معنى في نفسه غير مقترن بأحد الأزمئة الثلاثة "İsim, üç zamandan birine delalet etmeyen ve kendi başına bir anlama sahip olan kelimedir." şeklinde tanımlanarak yalnızca ıstılâhî anlamıyla ele alınmıştır. Ancak Arifî Paşa, bu terimin lügat anlamını da وهو في اللغة العلامة، من الوسم أو ifadeleriyle açıklamaktadır.⁵⁴ Hem lügavi anlamını vermekte hem de konuya ilişkin Basra ve Kûfe dilcileri arasındaki ihtilafa işaret etmektedir. Zira Basralı dilciler, 'isim' teriminin اسم'dan türetildiğini savunurken, Kûfeliler bu terimin وسم'den türediğini iddia etmektedir. Milânî ve Arifî Paşa'nın şerhlerinde, Çârperdî'nin eserinde geçen terimlerin lügat anlamlarının aktarımında benzer yöntemler izledikleri görülmektedir. Örneğin, Milânî, *Muğnî*'de geçen kelâm teriminin ıstılâhî anlamını verdikten sonra، الكلام في اللغة اسم "Lügatte kelâm, ism-i masdar olup selâmın teslîm anlamında olduğu gibi teklîm manasındadır" ifadesiyle, kelâmın lügavi anlamını da belirtmektedir.⁵⁵ Ancak Milânî ve Arifî Paşa, kelimelerin lügat anlamlarını ele alırken farklı sözcükleri tercih etmiş olabilirler; birinin şerhinde yer verdiği bir kelimeye, diğersinin şerhinde yer verilmemiş olabilir.

6. Terimlerin Kullanmaları

Milânî, Çârperdî'nin ibarelerini açıklarken hem Basra hem de Kûfe dil mekteplerine ait terimleri kullanmaktadır. Daha çok Basralı dilcilerin terimlerine yer vermekle birlikte, bu terimlere bağlı kalma hususunda bir taassup göstermemiştir. Milânî'nin her iki dil mektebine ait kullandığı terimler aşağıda sunulacaktır. Milânî'nin şerhinde Basralılara ait kullandığı terimlerden bazıları şunlardır: الضمير،⁵⁶ الحال،⁵⁷ المتعدي،⁵⁸ حروف الزيادة،⁵⁹ حروف النفي،⁶⁰ الصفة،⁶¹ العلم،⁶² النافية

⁵⁴ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 43.

⁵⁵ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 21.

⁵⁶ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 204-205.

⁵⁷ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 130.

⁵⁸ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 367.

⁵⁹ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 490.

⁶⁰ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 460.

⁶¹ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 181.

⁶² Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 38.

Milânî'nin şerhinde Kûfelilere ait kullandığı terimlerden bazıları şunlardır: حرف الجر⁶⁵ ve المنصرف وغير المنصرف⁶³, للجنس⁶⁸ ما لم يسم فاعله⁶⁷ ve حروف الصلة⁶⁶, لام الجحود⁶⁶.

Arifî Paşa, şerhinde Milânî gibi her iki dil ekolünün terimlerini kullanmasına rağmen, burada Basralılara özgü terimlerin ağırlıkta olduğu gözlemlenmektedir. Arifî Paşa'nın Basralılara ait kullandığı terimlerin bir kısmı aşağıda sıralanmıştır: حروف العطف⁷⁴, ضمير الشأن⁷³, المسند والمُسند إليه⁷², المتعدي⁷¹, لا النافية للجنس⁶⁹, العلم⁶⁹. Kûfelilere ait kullandığı bazı terimler de حروف الصلة⁷⁷ ve الحذف⁷⁶, النعت⁷⁵ şeklinde verilebilir. Terimlerin kullanımı açısından, her iki şerh arasında belirgin bir farklılık bulunmadığı gözlemlenmektedir.

7. İstişhad Yöntemleri

Konuyla ilgili dilbilimciler, "sema'" ve "kıyâs" olmak üzere iki temel delile başvurmaktadır. Semâ' delili, dilbilimciler tarafından öncelikli olarak kabul edilmektedir. Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), semâ'ı, "*Fesahatine güvenilen kişinin sözlerinde sabit olan şey*" şeklinde tanımlamaktadır.⁷⁸ Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm, hadis, Arap kelâmı ve şiir gibi unsurlar yer almaktadır. Kur'ân'ın fesahati, toplum tarafından genel olarak kabul edildiğinden, dilbilimcilerin başvurdukları birincil kaynak haline gelmiştir. Öyle ki, dilbilimciler

⁶³ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 94.

⁶⁴ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 69.

⁶⁵ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 31.

⁶⁶ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 357.

⁶⁷ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 490.

⁶⁸ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 373.

⁶⁹ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 44.

⁷⁰ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 55.

⁷¹ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 157.

⁷² Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 54-55.

⁷³ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 194.

⁷⁴ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 195.

⁷⁵ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 81, 54.

⁷⁶ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 87.

⁷⁷ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 217.

⁷⁸ Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Süyûtî, *el-İktirâh fî uşûli'n-naḥv* (Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 2013), 57.

Kur'ân'ın şâz kıraatlerini dahi istişhâd ederken bir sakınca görmemişlerdir.⁷⁹ Tarih boyunca Arap dili alanında bir kaidenin doğruluğunu savunmak veya bir görüşün yanlış olduğunu ileri sürmek amacıyla ayetler, hadisler, darb-ı mesel, Arap kelâmı ve şiir gibi kaynaklar ile istişhad edilmiştir.

Milânî'nin de *Şerhu'l-Muğnî* adlı eserinde bu tür kaynaklara müracaat ettiği dikkat çekmektedir. Milânî, Kur'ân'ın yüz dokuz ayeti ile birlikte farklı kıraatlerini de istişhâd etmektedir.⁸⁰ Arifî Paşa'nın şerhinde istişhâd ettiği ayetlerin sayısının 129 olduğu tespit edilmiştir.⁸¹ Onun ele aldığı ayetler, Milânî'nin aktardığı ayetlerden daha fazladır. Örneğin, mübtedânın mutlaka isim veya onun anlamında bir terim olması gerektiği konusunu ele alırken, cümlede fiil geçmesine rağmen isim tevilinde olduğunu kanıtlamak için şu ayeti delil getirmektedir: هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ “Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür”.⁸² Zira ayette geçen يَنْفَعُ (muzari fiil), muzâfın ileyh olduğundan, نفع (masdar) tevilindedir.⁸³ Milânî, ayetlerden delil getirirken gerekçelerini de kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin, cer harflerinden kâfın zait geldiğine dair bir kanıt olarak لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ “Onun benzeri hiçbir şey yoktur”⁸⁴ ayetini aktarırken, kâfın zait gelmesinin nedenine de dikkat çekmektedir. Eğer kâf zait değilse, ayetin “Onun benzerinin benzeri yoktur” şeklinde yanlış bir anlamla yorumlanacağını belirtmektedir. Zira bu durum, Allah'ın benzerinin benzeri olamayacağını; ancak ona benzeri olan varlıkların da var olabileceği anlamına gelmektedir.⁸⁵

Milânî'nin, zaman zaman dilbilgisiyle ilgili meseleleri çözmek amacıyla Kur'ân'ın farklı kıraatlerine başvurduğu görülmektedir. Nitekim, cer âmili

⁷⁹ Bk. Süyûtî, *el-İktirâh fî uşûli'n-naḥv*, 57-58.

⁸⁰ Bazı örnekleri incelemek için bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 8, 67, 77, 85, 89, 103, 111, 138, 142, 152, 168, 173, 192, 198, 199, 204, 215, 219, 224, 229, 232, 235, 236, 287, 290, 292, 297, 311, 311, 323, 335, 346, 351, 357, 358, 362, 367, 371, 372, 381, 387, 388.

⁸¹ Bazı Örnekleri incelemek için Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 43, 51, 54, 58, 60, 69, 70, 73, 78, 84, 85, 86, 87, 90, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 104, 105, 118, 120, 129, 133, 152, 154, 157, 158, 162, 165, 166, 169.

⁸² el-Mâide, 5/119.

⁸³ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 77.

⁸⁴ eş-Şûrâ, 42/11.

⁸⁵ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 427.

tekrar edilmeden mecrûr zamire atfın caiz olduğu görüşüne, en-Nisâ sûresindeki وَأَرْحَمَ وَالْأَرْحَامَ ayetinde geçen وَالْأَرْحَامَ kelimesinin şâz kıraatini delil gösterenlere karşı şu şekilde bir cevap vermektedir: Söz konusu ayette وَالْأَرْحَامَ kelimesinin mecrûr olarak okunması, başındaki "و" harfinin kasem edatı olma ihtimaline dayanabilir. Dolayısıyla, bu kelimenin بِ deki zamire matuf olduğu kesin bir durum değildir.⁸⁶

Çârperdi, لیس gibi amel eden ما ve لا edatlarını ele alırken, Araplar arasında tanınmış olan Hicaz ve Benû Temîm kabilelerinin lehçe farklılıklarına da değinmiştir. Hicazlılara göre ما ve لا edatları, لیس gibi amel ederek isimlerini merfû', haberlerini ise mansûb kılmaktadır. Buna karşın, Benû Temîm kabilesine göre ise söz konusu edatlar, isim cümlesinin başına geldiklerinde herhangi bir amel gerçekleştirmemektedir. Arifî Paşa, şerhinde bu konuyu ele alırken farklı kıraatlere başvurarak durumu değerlendirmektedir. O, مَا هَذَا بَشَرًا "Bu bir beşer değil"⁸⁷ ayetinin kıraatinin Hicaz kabilesinin kullanımına uygun olduğunu, burada "هَذَا" kelimesinin "ما"nın ismi, "بَشَرًا" kelimesinin ise onun haberi konumunda bulunduğunu belirtmektedir. Buna karşılık, Benû Temîm kabilesinin lehçesine uygun olan kıraat şeklinin ise "مَا هَذَا بَشَرًا" olduğunu ifade etmektedir.⁸⁸ Bu bağlamda, "ما" edatının amel etmemesi nedeniyle irapta herhangi bir mahalli bulunmamaktadır. Dolayısıyla, "هَذَا بَشَرًا" ifadesi yalnızca mübteda ve haber unsurlarından oluşmakta olup başka bir irab unsuruna yer verilmemektedir. Arifî Paşa, bu örnek üzerinden, iki büyük Arap kabilesinin ayet çerçevesinde farklı kıraat biçimlerini karşılaştırmalı olarak ele almaktadır.

Şerhu'l-Muğnî'de semâ' delili bağlamında dört hadis, elli dört şiir, on yedi darb-ı mesel ve bazı sahabe sözlerine yer verilmiştir.⁸⁹ Arifî Paşa'nın şerhinde

⁸⁶ Bk. Milânî, Şerhu'l-Muğnî, 199.

⁸⁷ Yûsuf, 12/31.

⁸⁸ Bk. Ahmed Paşa, el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdi, 73.

⁸⁹ Bk. Muhammed b. Abdîrrahim el-Ömerî el-Milânî, Şerhu'l-Muğnî fî'n-Naḥv Dirâse ve Tahkîk, thk. Kâsım Halîl İbrâhîm el-Evsi (Irak: Tikrit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 11-14.

ise aynı konu kapsamında iki hadis, ⁹⁰yirmi dokuz şiir ve altı darb-ı mesele başvurulmuştur. ⁹¹*Şerhu'l-Muğnî*'de, Arap dilinde olumsuzluk bildiren ما edatından sonra cümlelerin anlamını pekiştirmek amacıyla إن'in zâid olarak geldiğini ispat etmek için şu beyit delil olarak kullanılmıştır: مَا إِنْ رَأَيْتُ وَلَا سَمِعْتُ بِهِ كَالْيَوْمِ هَذَا "Bugün, uyuz develeri katranla sıvayan kadın gibisini ne gördüm ne de duydum".⁹²

Milânî, darb-ı meselin tanımını هو القول السائر المشبه مضربه بمورده "*Darbu'l-mesel, benzetme amacıyla kaynağına (olayına) atıfla kullanılan, yaygın ve kalıplaşmış sözdür.*" şeklinde tanımladıktan sonra يداك أوكنا وفوك نفخ "elin bağladı ağzın da üfledi (Kişinin kendi eliyle sebep olduğu duruma katlanmasını ifade eden) bir darb-ı mesel örneğini aktarmaktadır.⁹³

Milânî, وراء kelimesinin zaman anlamında kullanıldığına delil olarak Peygamber Efendimiz'in إنما تطلب ورائك hadisini istişhâd etmektedir. Bu bağlamda, hadiste geçen "وراء" kelimesinin zaman anlamında olduğunu göstermek amacıyla şu açıklamayı yaparak durumu pekiştirmektedir: بمعنى إن الذي تطلبه من ليلة القدر يجيء "Yani, arzuladığın Kadir Gecesi, bu zamanından sonra gelecektir."⁹⁴ Arifî Paşa ise esmâü'l-ef'âl konusunu ele alırken, bu tür yapılardan biri olarak "عليك" ifadesini örnek göstermekte ve bunun, mahallen merfû bir mübteda olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, içinde gizli olan fâilin haberin yerini tuttuğunu ifade etmekte ve bu yapıya örnek teşkil etmesi amacıyla "عليك بالسواد الأعظم" hadisini delil olarak sunmaktadır.⁹⁵ Her iki şarihin de dil meselelerine dair bir hususu ispatlamak amacıyla hadisle istişhâd ettiği görülmektedir.

⁹⁰ Arifî Paşa'nın delil olarak zikrettiği hadisler, esmâü'l-ef'âl ve ma'rife isimler konularıyla doğrudan ilişkilidir. Bkz. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 97, 115.

⁹¹ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 256-259.

⁹² Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 491.

⁹³ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 271-272.

⁹⁴ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 297.

⁹⁵ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 97.

Milânî'nin, delil getirme yöntemleri bağlamında *Şerhu'l-Muğnî*'de tercih ettiği yaklaşımın büyük ölçüde Arifi Paşa'nın şerhinde de geçerli olduğu söylenebilir.

8. Eleştiri Metotları

Arifi Paşa'nın şerhinde kendisinden önceki dildileri doğrudan eleştirdiğine dair belirgin bir örneğe rastlanmamaktadır. Ancak bazı noktalarda, Çârperdî'nin ifadelerini değerlendirirken, Milânî'nin adını doğrudan zikretmeden بعض الشارحين ifadesini kullanarak ona üstü kapalı bir eleştiride bulunduğu görülmektedir. Örneğin, Milânî, Çârperdî'nin isimlerin özelliklerine ilişkin أضيف ifadesini açıklarken, bu kelimenin ismin muzâf ve muzâfun ileyh şeklinde gelmesi anlamına geldiğini belirtmektedir. Ancak es-Seyyid Rükneddin (ö. 715/1315 [?]) أضيف kelimesinin ismin yalnızca muzâf olmasını ifade ettiğini aktarmaktadır.⁹⁶ Milânî, bu bilgileri naklettikten sonra, Çârperdî'nin görüşünü esas alarak, ismin muzâf ve muzâfun ileyh olarak belirlenmesini birkaç gerekçeyle savunmaktadır. Bu durum, Milânî'nin Çârperdî'nin görüşünü es-Seyyid Ruknuddîn'e tercih ettiğini göstermektedir. Arifi Paşa ise şerhinde, müellifin أضيف ifadesini açıklarken, ismin özelliğinin muzâfun ileyh değil, doğrudan muzâf olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu görüşünü desteklemek için el-Mâide sûresindeki هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ “Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür”⁹⁷ ayetini delil olarak getirmekte ve fiilin de bazen muzâfun ileyh formunda gelebileceğini ifade etmektedir. Ardından, وَعَمَّ بَعْضُ الشَّارِحِينَ الْإِضَافَةَ إِلَى الْمُضَافِ وَالْمُضَافِ إِلَيْهِ، وَهُوَ خِلَافُ الْمُتَبَادِرِ⁹⁸ şeklindeki ifadeyle Milânî'yi üstü kapalı bir şekilde eleştirmektedir. Arifi Paşa'ya göre, ismin temel özelliklerinden biri, yalnızca muzâf olarak kullanılmasıdır. Muzâfun ileyh kavramı ise zaman zaman fiillerde de görülebileceğinden, isme özgü bir özellik olarak değerlendirilemez.

Milânî, Çârperdî'nin mu'rab tanımını şerh ederken, tanımda geçen ما يختلف آخره ifadesiyle cer harflerinden من'in şu örneklerdeki kullanımının da mu'rab

⁹⁶ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 31.

⁹⁷ el-Mâide, 5/119.

⁹⁸ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 43.

kapsamına girdiğini belirtmektedir: أخذت من الحسن، أخذت من زيد ve أخذت من ابنك. Görüldüğü gibi من, her üç örnekte de değişime uğradı. Ancak, من'de meydana gelen değişimin amillerin etkisiyle gerçekleşmediğinden, باختلاف العوامل ifadesinin mu'rab tanımıyla sınır çizdiğini ve dolayısıyla من'in bu tanıma girmediğini ifade etmektedir.⁹⁹ Öte yandan, Arifî Paşa, genellikle Çârperdî'nin ibarelerini kelime kelime açıklamakta olup, ما يختلف آخره ifadesindeki ما'nın mutlak anlamda bir kelime değil, isim olan kelimeyi ifade ettiğini açıkça belirtmektedir. Arifî Paşa, değerlendirmesine şu şekilde devam etmektedir: ما, isim olarak takdir edildiğinden, harf olan من mu'rab tanımına dâhil edilmez; dolayısıyla, bazı kişilerin ileri sürdüğü gibi, باختلاف العوامل ibaresi sayesinde tanımdan çıkarılmış olması söz konusu değildir.¹⁰⁰ Konunun, isim çeşitlerinden mu'rab isimlere dair olması hasebiyle, ما يختلف آخره ifadesindeki ما'nın isim olarak yorumlanması isabetli bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Milânî ve Arifî Paşa'nın ilgili açıklamaları mukayese edildiğinde, Arifî Paşa'nın ما'yı isim olarak yorumlaması sayesinde, Milânî'nin düştüğü hatadan kaçındığı görülmektedir. Bu bağlamda, Şerhu'l-Muğnî'nin ibaresinin analiz açısından yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Milânî'nin şerhi incelendiğinde, dil konularında kendisinden önce gelen dilcilere muhalefet ettiği ve onları eleştirdiği görülmektedir. Örneğin ismin takdirî i'râbı hususunda değerlendirmelerde bulunan Milânî, Arap lügatinde tüm harflerle veya bazı harflerle takdirî i'râbın söz konusu olmadığını iddia etmektedir. Bu bağlamda, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) مُسْتَلِمِي kelimesinin cem'-i müzekker sâlim olarak mütekellim yâsına izafe edildiğinde ref' konumundaki i'râbının takdirî olduğu yönündeki açıklamasının hatalı olduğunu ileri sürmektedir. Milânî, مُسْتَلِمِي kelimesindeki birinci yâ'nın, vâv harfinin iva-zı/bede-li olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda, yerine geçtiği unsurun hükmünü taşıması nedeniyle, söz konusu kelimenin i'râbının lafzi olduğunu savunmaktadır. Zira bir harfin yerine geçen unsur, aynı hükme tâbidir. Dolayısıyla, her ne kadar i'râb harfi olan vâv kelimedede bulunmasa da onun yerine

⁹⁹ Bk. Milânî, Şerhu'l-Muğnî, 42.

¹⁰⁰ Bk. Ahmed Paşa, el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî, 45.

geçen yâ harfi mevcut olduğundan, İbnü'l-Hâcib'in öne sürdüğü gibi bu tür kelimelerin i'râbının takdirî olması mümkün değildir. Mîlânî, iddiasını desteklemek amacıyla Zemahşerî'nin (ö. 538/1144), İbnü'l-Hâcib'in dile getirdiği uygulamadan bahsetmediğini vurgulamaktadır. Ona göre, dil ilimleri alanında otorite kabul edilen Zemahşerî'nin böyle bir uygulamadan bahsetmemesi, söz konusu uygulamanın aslında mevcut olmadığına işaret etmektedir.¹⁰¹ Yukarıda verilen örneklerden de açıkça anlaşılacağı üzere, Arifî Paşa, Mîlânî'nin eserinde yer alan bazı hataları fark ederek kendi eserini bu doğrultuda kaleme almış ve bu nedenle Mîlânî'ye yönelik güçlü eleştirilerde bulunmuştur. Ancak onun eleştirileri yalnızca Mîlânî ile sınırlı kaldığından, Mîlânî'nin kendisinden önceki meşhur dilcileri de eleştirmiş olması, eleştirel yaklaşım bakımından Arifî Paşa'ya kıyasla onu bir adım öne çıkarabilir.

9. Müellifin İbaresini Gerekçelendirmeleri

Mîlânî'nin, Çârperdî'nin ifadelerini birçok açıdan ele alarak kapsamlı bir şekilde incelediği görülmektedir. Özellikle, müellifin bir konuyu diğerinden önce ele alma nedenlerini açıklamak amacıyla çeşitli gerekçelere başvurduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, Mîlânî, Çârperdî'nin kelimeyi kelâmdan önce ele almasının sebebini şu şekilde gerekçelendirmektedir: *وإنما قدمت الكلمة على الكلام؛ لأن الغرض من النحو معرفة الإعراب، ومعرفة الإعراب موقوفة على معرفة الكلام، ومعرفة الكلام موقوفة على معرفة الكلمة، فإذا كانت معرفته Kelimenin موقوفة على معرفتها؛ فلا بد من تقديمها عليه؛ ولأن الكلمة جزء والكلام كل؛ فلا بد من تقديم الجزء على الكل.* *kelâmdan önce zikredilmesinin nedeni şudur: Nahiv ilmindeki asıl amaç i'râbı bilmektir. İ'râbı bilmek kelâmın bilinmesine bağlıdır, kelâmın bilinmesi ise kelimenin bilinmesine bağlıdır. Kelâmın bilinmesi, kelimenin bilinmesine dayandığında, kelimenin kelâmdan önce getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca kelime cüz ve kelâm kül olduğuna göre cüzün külden önce gelmesi gerekmektedir."*¹⁰² Mîlânî, müellifin bu ifadesinden hareketle, kelimenin kelâmdan önce ele alınmasının iki temel sebebini ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Birincisi, nahiv ilminin temel amacı i'râbı öğrenmektir. İ'râbın anlaşılması kelâmın bilinmesine bağlıdır ve kelâmın öğrenilmesi de kelimenin öğrenilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle, öncelikle kelimenin bilinmesi zorunludur. İkinci gerekçe ise cüziyyet-külliyet ilişkisine dayanmaktadır. Zira kelâm, en az iki kelimeden oluştuğundan, mantıksal

¹⁰¹ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 45-47.

¹⁰² Bk. Mîlânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 13.

olarak cüzün külden önce gelmesi gerekir. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*'nin farklı bölümlerinde de Çârperdî'nin ileri sürdüğü gerekçeleri detaylı bir şekilde açıklamakta ve bunları geniş bir izaha tabi tutmaktadır. Ayrıca, Milânî'nin şerhinde ele aldığı meseleleri, talebe kitlesinin seviyesini göz önünde bulundurarak işlediği de dikkat çekmektedir.

Çârperdî, gayr-ı münсарif isimler konusunda Nûh (نوح) ve Lût (لوط) gibi üç harfli ve ortası sakın olan Acem kökenli özel isimlerin münсарifliği hakkında iki farklı görüş bulunduğunu belirtmektedir. İlk görüşe göre, bu isimler ortalarının sakın olması nedeniyle telaffuzu kolay olup münсарiftir. İkinci görüş ise, bu isimlerin 'ucmet (yabancılik) ve 'alemiyyet (özel isim olma) vasıflarını taşıması sebebiyle gayr-ı münсарif kabul edilmeleri gerektiğini savunmaktadır.¹⁰³ Hem Milânî hem de Arifî Paşa, Nûh ve Lût gibi isimlerin münсарif kabul edilmesi gerektiğini belirtmekte ve bu görüşün tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Milânî, bu görüşünü şu iki temel nedene dayandırmaktadır: والأول أصح؛ لانتفاء الشرط المذكور في العجمة، وهو تحرك الوسط، أو الزيادة على ثلاثة أحرف، ولقوله تعالى: إنا أرسلنا نوحا إلى قوم، بالتثنية. Milânî, bu ifadeleriyle söz konusu isimlerin münсарif kabul edilmesi gerektiğini savunmakta ve bunun temel gerekçesini, 'ucmet niteliğine sahip bir ismin gayr-ı münсарif olabilmesi için öne sürülen iki şartın—üç harften fazla olması veya ortasının harekeli olması—bu kelimelerde bulunmaması olarak açıklamaktadır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de bu isimlerin tenvinli olarak geçtiğine dikkat çekerek, bu durumun onların münсарif olduklarını gösterdiğini ifade etmektedir.¹⁰⁴ Arifî Paşa ise konuyla ilgili yalnızca bir gerekçeye dayanarak şu ifadeyi kullanmaktadır: والأول هو الراجح؛ لوقوعه في التنزيل منصرفا، كما قال الله تعالى في سورة نوح عليه السلام: إنا أرسلنا نوحا، بالتثنية. Arifî Paşa, görüşünü Kur'ân-ı Kerîm'de bu isimlerin münсарif olarak geçtiği gerçeğine dayandırmakta, ancak Acem kökenli bir ismin gayr-ı münсарif kabul edilebilmesi için gerekli olan temel şartlara dair herhangi bir açıklama yapmamaktadır.¹⁰⁵ Bu bağlamda, Arifî Paşa'nın şerhinde de Çârperdî'nin ifadelerinin gerekçelendirildiği görülmekle birlikte, konuyu Milânî kadar geniş bir çerçevede ele almadığı anlaşılmaktadır.

¹⁰³ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 66-67.

¹⁰⁴ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 66-67.

¹⁰⁵ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 50.

10. Farklı Görüşler Arasında Tercihle Bulunmaları

Milânî, şerhinde dil konularına ilişkin aktardığı görüşlerde zaman zaman taraf belirtmemekle birlikte, gerekli gördüğünde kendi kanaatini ifade etmektedir. O, müzâri fiili nasb eden edatlar konusunu ele alırken, كي edatının Kûfe’li dâhil olduğu fiili doğrudan nasb ettiğini belirtmektedir. Milânî, Basralı dâhilcilerin iddia ettiği gibi كي’den sonra nasb işleminin gizli اُن ile gerçekleşmediğini ifade ettikten sonra لَا يَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرْجٌ “Müminlere bir güçlük olmasın”¹⁰⁶ ayetini delil olarak sunmaktadır. Ayrıca, Ahfeş’in ileri sürdüğü gibi كي edatının اُن anlamında olması durumunda başına اُن harfinin gelemeyeceğini vurgulamaktadır.¹⁰⁷ Zira كي edatını harfi cer kabul edenlere göre bir cer harfi, başka bir cer harfinin başına geçemez. Bu çerçevede Milânî, dille ilgili bir kuralın ispatında belirli bir ekolün etkisinde kalmaksızın, her iki grubun görüşünü sunduktan sonra deliller ışığında haklı olan tarafı ortaya koymaktadır. Şerhu’l-Muğnî’nin genel yapısı incelendiğinde, Milânî’nin birçok yerde farklı dâhilcilerin görüşlerini aktardıktan sonra kendi tercihlerini açık bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir.¹⁰⁸ Öte yandan, Arifi Paşa’nın şerhi incelendiğinde, Milânî gibi kesin bir şekilde farklı görüşler arasında tercihte bulunmadığı dikkat çekmektedir. Bazı meselelerde dâhilcilerin ileri sürdüğü düşünceleri aktarmakla birlikte, net bir görüş bildirmemektedir.¹⁰⁹

11. Gizli Sorulara Verdikleri Cevaplar

Arap dili alanında kaleme alınan risâle türü eserler, genellikle medreselerde okutulmak ve öğrenciler tarafından ezberlenmek amacıyla yazılmıştır. Bu nedenle müellifler, metinlerinin hacmini artırmamak adına bilgileri özlü bir şekilde aktarmayı tercih etmiş ve açıklamalarında dolaylı anlatım tekniklerini kullanmışlardır. Böylece dil konularını açıklarken soru-cevap yöntemine başvurmak yerine doğrudan cevabı vermişlerdir. Çârperdî de el-Muğnî fî ‘ilmi’n-naḥv adlı eserinde bu yönetime sıklıkla başvurmaktadır. Şerhu’l-

¹⁰⁶ el-Ahzâb, 33/37.

¹⁰⁷ Bk. Milânî, Şerhu’l-Muğnî, 350-351.

¹⁰⁸ Bk. Milânî, Şerhu’l-Muğnî, 350-351, 468.

¹⁰⁹ Bk. Ahmed Paşa, el-Me’ârifü’l-feyziyye Şerhu’l-Muğnî li’l-Çârperdî, 152-153.

Muğnî'nin ibareleri incelendiğinde, Çârperdî'nin metin içerisinde ima ettiği gizli soruların cevaplarının doğrudan verildiği görülmektedir.¹¹⁰ Örneğin, ism-i tasğîr kurallarına göre, sonunda med harfi bulunan dört harfli kelimelerin مُعَيَّل, kelimenin sonunda med harfi bulunmadığı takdirde ise مُعَيَّل vezninde tasğîr edilmesi gerekmektedir. Ancak bazı kelimeler, bu kurala uygun olmasına rağmen tasğîr edilirken مُعَيَّل veya مُعَيَّل vezinlerine göre şekillenmemektedir. Çârperdî, okuyucunun bu tür istisnalar hakkında sorabileceği muhtemel soruları önceden belirleyerek şu şekilde yanıt vermektedir: وَقَالُوا: أَجْنَمًا وَمُحَرَّرًا وَحَبِيبًا. ¹¹¹ Milânî, müellifin metinde ima ettiği gizli soruya verdiği cevabı tespit ederek, إِنْجَابِ ifadesiyle bu bağlamdaki asıl maksadı ortaya koymaktadır. Zira سَكَرَانَ، حَمْرَاءَ، أَجْمَالَ ve حَبْلِي gibi kelimeler tasğîr edilirken, kurallar gereği مُعَيَّل ve مُعَيَّل vezinlerine göre gelmeleri gerekmektedir. Ancak bu durumun ortaya çıkmamasının nedenini Çârperdî, "لِلْمُحَافَظَةِ عَلَى الْأَلْفَاتِ" ifadesiyle açıklamaktadır. Bu ifade, belirli kuralların ve ilkelerin korunması gerektiğini vurgulamaktadır. Çârperdî'nin bu yaklaşımı, hem dilin yapı ve işleyişine dair hassasiyeti yansıtmaktadır hem de araştırma sürecinde karşılaşılan zorluklara yönelik dikkate değer bir perspektif sunmaktadır. Böylece, gerçekleştirilen analizlerin niteliği ve geçerliliği açısından bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu bağlamda Çârperdî'nin görüşleri, konunun derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunmakta ve bilimsel literatürde önemli bir yer edinmektedir. Nitekim أَجْمَالَ kelimesindeki elif, kelimenin çoğul olduğunu gösteren bir alamet olduğundan, tasğîr esnasında muhafaza edilmiştir. حَبْلِي ve حَمْرَاءَ kelimelerindeki elifler ise te'nis işareti olduğundan, tasğîr edilirken hafzedilmemiştir. سَكَرَانَ kelimesindeki elif ise kelimenin mevsufunun müzekker olduğuna delalet ettiği için korunmuştur.¹¹² Yukarıda zikredilen ifadelerden de anlaşılacağı üzere Milânî, Çârperdî'nin metninde vurgulamak istediği temel noktaları tespit ederek okuyucuya aktarmaktadır. Milânî, bunun gibi pek çok yerde müellifin ibaresinde işaret edilen incelikleri açıklığa kavuşturmuştur.

¹¹⁰ İlgili yerleri incelemek için bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 110, 162, 269, 274, 292, 314, 476, 552.

¹¹¹ Bk. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 292.

¹¹² Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*, 292.

Arifî Paşa'nın şerhi baştan sona incelendiğinde, yalnızca birkaç yerde Çârperdî'nin gizli sorulara verdiği cevaplara temas ettiği görülmektedir.¹¹³ Örneğin Çârperdî, *يا زيدُ الطريفُ*, örneğinde olduğu gibi, müfred ve marife olan münâdânın sıfatında ref'in yanı sıra nasbın da caiz olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra, *الرجل* gibi başında el takısı bulunan bir isim münâdâ olarak kullanılmak istendiğinde, nidâ edatı ile münâdâ arasına *أي* ve *هذا* gibi müphem kelimelerin girmesi gerektiğini belirtmektedir. *الرجل* örneğinde, *الرجل* kelimesinin *أي*'nün sıfatı olduğunu vurgulamaktadır. Bu örnek çerçevesinde okuyucunun zihninde bir soru işareti oluşabilmektedir. Zira klasik nahiv kitaplarında, müfred ve marife olan münâdânın sıfatında hem ref'in hem de nasbın caiz olduğu bilinmektedir. Ancak *الرجل* örneğinde, *الرجل* kelimesi *أي*'nün sıfatı olduğu halde yalnızca merfû' olarak gelmiştir. Çârperdî, okuyuculardan gelebilecek muhtemel bir soruyu önceden tespit ederek *الرجل* لأنه المقصود بالنداء ifade-sini kullanmaktadır. Arifî Paşa, müellifin konuyla ilgili olarak neden böyle bir ifade kullandığını, *وهذا القول جواب سؤال مقدر، كأنه قيل: ينبغي أن يجوز في الرجل الرفع والنصب؛ لأن الياء حرف النداء،* *سؤاليهم* ولفظ المبهم هو المنادى المفرد المعرفة، والرجل صفة، وقد مر جواز الوجهين فيها، فأجاب بقوله: لأنه المقصود بالنداء *açıklamaktadır.*¹¹⁴ Arifî Paşa, Mîlânî'nin yaptığı gibi gizli sorulara sayısal olarak yanıt vermemiş olsa da, ele aldığı konuları tüm yönleriyle derinlemesine inceleyerek açıklamaktadır. Bu yaklaşımı, onun çalışma metodunun büyüklüğünü ve konulara karşı gösterdiği titizliği ortaya koymaktadır. Bu durum, Arifî Paşa'nın, meseleleri kapsamlı bir perspektiften ele alarak, okuyuculara derinlemesine bir anlayış kazandırma amacını güttüğünü göstermektedir.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin dili Arapça olması hasebiyle yüzyıllardır dilbilimciler bu dile büyük önem vermişlerdir. Arapçanın temel taşı olan nahiv ilmi alanında birbirinden değerli onlarca eser telif etmişlerdir. Arap dilinin korunması için gramer alanında çeşitli metinler hazırlanarak talebelere okutulmuştur. Bu metinler arasında Çârperdî'nin nahiv ilmine yönelik kaleme aldığı *el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv* adlı eseri de yer almaktadır. Bu eser, ilme yeni

¹¹³ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me 'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 60, 239.

¹¹⁴ Bk. Ahmed Paşa, *el-Me 'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, 60.

başlayacak olan öğrencilerin anlayabileceği sade bir dilde yazıldığından müderrisler arasında büyük bir teveccüh kazanarak yazıldığı günden günümüze dek talebelere okutulmaktadır.

el-Muğnî fî 'ilmi'n-naḥv adlı eserin şerhleri olarak bilinen *Şerḥu'l-Muğnî* ve *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerḥu'l-Muğnî li'l-Çârperdî* arasında yapılan karşılaştırmalar sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Milânî'nin şerhi, yüzyıllardır medreselerde temel ders kitapları arasında yer almakta ve Arap dili eğitiminin vazgeçilmez kaynaklarından biri olarak öğrencilere okutulmaktadır. Arap dili eğitim sisteminin ayrılmaz bir parçası hâline gelen *Şerḥu'l-Muğnî*, hem ulusal hem de uluslararası ölçekte çeşitli yayınevleri tarafından neşredilmiş ve ilmî çevrelerde geniş bir kabul görmüştür. Ayrıca, bu eser üzerine birçok dil âlimi tarafından hâşiyeler kaleme alınmıştır. Buna karşılık, Arifî Ahmed Paşa'nın şerhi, 2021 yılına kadar tahkik edilmemiş olduğundan ilmî çevrelerde yeterince tanınmamıştır. Arifî Ahmed Paşa'nın Milânî'den sonra yaşamış olması, onun şerhinden büyük ölçüde etkilendiğini ve bir bakıma bu metni yeniden inşa ettiğini göstermektedir. Her iki şerh de dil meselelerini büyük ölçüde benzer delillere dayanarak açıklamakta; ancak yaklaşım ve üslup açısından birbirinden ayrılmaktadır.

Mezkûr iki şerh de aşağı yukarı aynı hacimde olup *Muğnî*'de geçen nahiv ağırlıklı gramer konularını açıklamaktadır. Metnin anlaşılabilirliği, derinliği ve ele alınan konuların kapsamı bakımından farklılıklar göstermektedir. Her bir şerh Arap diline ilişkin meseleleri kendine özgü bir metotla çözmektedir. Şerhlerin seviyeleri aşağı yukarı aynı olmakla birlikte *Şerḥu'l-Muğnî*'nin dili, ilme yeni başlayan kişilere daha uygundur. Genellikle Milânî, *Muğnî*'de geçen dil konularını basit örneklerle okuyucu kitlesinin zihnine yaklaştırmaktadır. Milânî eserinde, *Şerḥu'l-Muğnî*'yi anlayabilecek düzeydeki talebeleri titizlikle analiz etmiş ve bu bağlamda öğrenme süreçlerini zorlayacak veya kapasitelerini aşacak bilgileri içermekten kaçınmıştır. Bu yaklaşımı, eserin geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını sağlamaktadır. *Şerḥu'l-Muğnî*'nin eleştiri yönteminin çeşitlilik göstermesi, dil konularında özgürce tercihlerde bulunması, Çârperdî'nin işaret ettiği gizli sorulara değinerek bunlara cevap vermesi ve görüşlerini cesur bir şekilde ifade etmesi gibi etkenler, onu Arifî Ahmed Paşa'nın şerhinden daha başarılı kılmıştır.

Arifî Ahmed Paşa'nın şerhi, birçok bölümde hedef kitleyi dikkate almaksızın sade ve anlaşılır bir dil tercih etmek yerine, daha kapalı ve yoğun ifadelerle kaleme alınmıştır. Bu nedenle mezkûr şerhin, belirlediği hedef kitle olan müptedilere uygun bir şekilde yapılandırılmadığı ve bu durumu iletilmek istenen bilgilerin etkili bir şekilde aktarılmasını engellediği ileri sürülebilir. Dolayısıyla, Arifî'nin çalışması, ilme yeni başlayan öğrencilerin anlayış seviyelerini göz önünde bulundurmaktan ziyade, daha zorlayıcı bir anlatım tarzına yönelmiştir. Bu bağlamda, şerhinin içeriği ve sunumu açısından bir tutarsızlık sergilediği değerlendirilebilir. Ancak Arifî Paşa, *Şerhu'l-Muğnî*'de yer alan bazı tekrarları ve anlatımın akıcılığını olumsuz yönde etkileyen unsurları bertaraf ederek ifadesini daha sade ve akıcı bir hâle getirmiştir. Bu yönüyle, şerhi, üslup açısından Milânî'nin şerhine kıyasla daha başarılı bir konumda değerlendirilebilir. Zira Milânî'nin eserinde, okuyucunun dikkatini dağıtacak miktarda gereksiz tekrarların bulunması, metnin akışını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, Arifî Paşa'nın şerhinin daha etkili bir anlatım sunmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak bu karşılaştırmalar, her bir şerhin kendine has özellikleri ve katkıları ile birlikte, *el-Muğnî fi 'ilmi'n-naḥv* eseri üzerine yapılan çalışmalara önemli bir zenginlik kattığını göstermektedir.

Kaynakça

- Ahmed Paşa, Arifî. *el-Me'ârifü'l-feyziyye Şerhu'l-Muğnî li'l-Çârperdî*, thk. Murat Sula. İstanbul: Dâru Babi'l-İlm, 2021.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*. 6 Cilt. thk. Muhammed Abdulmuîd. Hind: Dâru'l-Mea'rifi'l-Osmâniyye, 4. Basım, 1972.
- Bağdadî, İsmail Paşa. *Hediiyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Vekâletü'l-Ma'ârifi'l-Celîle, 1951.
- Bilin, Abdullah. *İbrahim el-Çârperdî ve Kitâbü'l-Fükûk fi Şerhi's-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2019.
- Bilin, Abdullah, *Çârperdî Bibliyografyası*. Ankara: İksad Yayınevi, 2020.
- Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed. *el-*

Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye. 2 Cilt. Diyarbakır: Seyda Yayınları, 2016.

Erken, Muhammed. *Carperdi'nin el-Muğni Adlı Eseri ile Zemahşeri'nin el-Enmuzec Adlı Eserinin Karşılaştırmalı Analizi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Evsî, Kâsım Halîl İbrâhîm. *Şerhu'l-Muğnî fî'n-Nahv Dirâse ve Tahkîk*. Irak: Tikrit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh. *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: Dâru't-Tayyibe, 1990.

İbn Kâdî Şühbe, Ebû's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed. *Ṭabakâtü's-Şâfi'iyye*. 4 Cilt. thk. Hafız Abdul'alîm. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1407.

İbnü'l-Îmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî. *Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb*. 11 Cilt. thk. Abdülkâdir Arnavût, Mahmud Arnavût. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*. 13 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Musennâ, tsz.

Mânîsî, Mahmûd b. Hâfiz. *Muğnî't-tullâb*. thk. Ebû Ca'fer ez-Zâhirî. Lübnan: Dâru Nûrî's-Sabâh 2016.

Milânî, Muhammed b. Abdirrahim el-Ömerî. *Şerhu'l-Muğnî*. İstanbul: Şefkat Yayınları, 2016.

Müstakîmzâde, Süleyman Sâdeddin. *Tuhfe-i hattâtîn*. nşr. İbnülemin Mahmud Kemal İnal. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

Oruç, Nurullah. "Çârperdi'nin el-Muğnî ile İbn Hişâm'ın Katrü'n-nedâ Metinlerinin Mukayesesi" *Amasya İlahiyat Dergisi* 11/25 (Aralık 2024), 47-79. <https://doi.org/10.18498/amailad.1537371>

Sîbeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. 4 Cilt. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kâihre: Mektebetu'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.

- Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. 10 Cilt. thk. M. Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Huluv. Beyrut: Dâru Hecr, 2. Basım, 1992.
- Sula, Murat. "Ârifî Ahmed Paşa ve Bilinmeyen Eseri (el-Me'ârifü'l-Feyziyye)". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 11/3 (2019), 1487-1506.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İktirâh fî uşûli'n-nahv*. Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 2013.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-Behcetü'l-merziyye fî şerhi'l-Elfiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Diyarbekir, 2017.
- Sami, Şemseddin. *Ķâmûsu'l-a'lâm*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1311.
- Şener, Mehmet. "Çârperdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/230-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1985.
- Tekin, Ahmet. "Çârperdi'nin el-Muğnî fî 'ilmi'n-nahv Adlı Eseri". *Mardin II. Atlas Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. haz. Gökhan Ofluoğlu-Atabek Movleyanov. 284-295. Ankara: İksad Yayınları, 2019.
- Tekin, Mahmut. "el-Muğni fî 'İlmi'n-Nahv Adlı Eseri Örneğinde Çârperdi'nin İstishâd Ettiği Şiirler". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/25 (Aralık 2020), 657-681. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.782992>
- Tekin, Mahmut. "Ahmet Hilmî Koğî'nin Şerhu'l-Muğnî Üzerine Hâşiyesi". *Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Kongresi*. haz. Sara Akkuş. 288-308. İstanbul: Demavend Yayınları, 2021.